

Snješka Knežević

Institut za povijest umjetnosti, Zagreb

Nadbiskupski / Langov trg: mijene i poništenje

Izvorni znanstveni rad – *Original scientific paper*

Predan 3. 9. 2004

Sažetak

Nadbiskupski (Langov) trg jedini je javni prostor ureden poslije ujedinjenja zagrebačkih povijesnih jurisdikcija (1850.) na području nekadašnje općine Vlaške ulice. Predviđen za stočno sajmište (1870.) na dijelu tada zapuštenoga Nadbiskupskog perivoja, potom za izgradnju pučke škole za Kaptol, Novu ves i Vlašku ulicu (1872.), sredinom sedamdesetih godina ipak služi kao dnevno tržište, ali u potpunosti ne ostvaruje namijenjenu funkciju. Prema projektu Milana Lenucija iz 1888. godine ureden je kao urbano igralište, jedino u središtu Zagre-

ba u epohi modernizacije. Transformacijom njegova užeg i šireg okoliša poslije uklanjanja, odnosno premještanja potoka Medveščaka iz središta grada (1898.), opstoji kao lokalni skver, a zbog sve snažnijeg prometa u okolnim ulicama i tramvaja, koji od 1932. godine prolazi Ribnjakom i Medveščakom, postupno gubi funkciju, a 2003. ispod bio je prenamijenjen u prometni objekt s javnom podzemnom garažom i crpkom s trgovinom na gotovo cijeloj površini.

Ključne riječi: *Zagreb, Nadbiskupski/Langov trg, Milan Lenuci*

»Danas u jutro postavljeno je na nadbiskupskom trgu 20 malih gnjezdah za ptice pjevice od strane društva za zaštitu životinjah.«

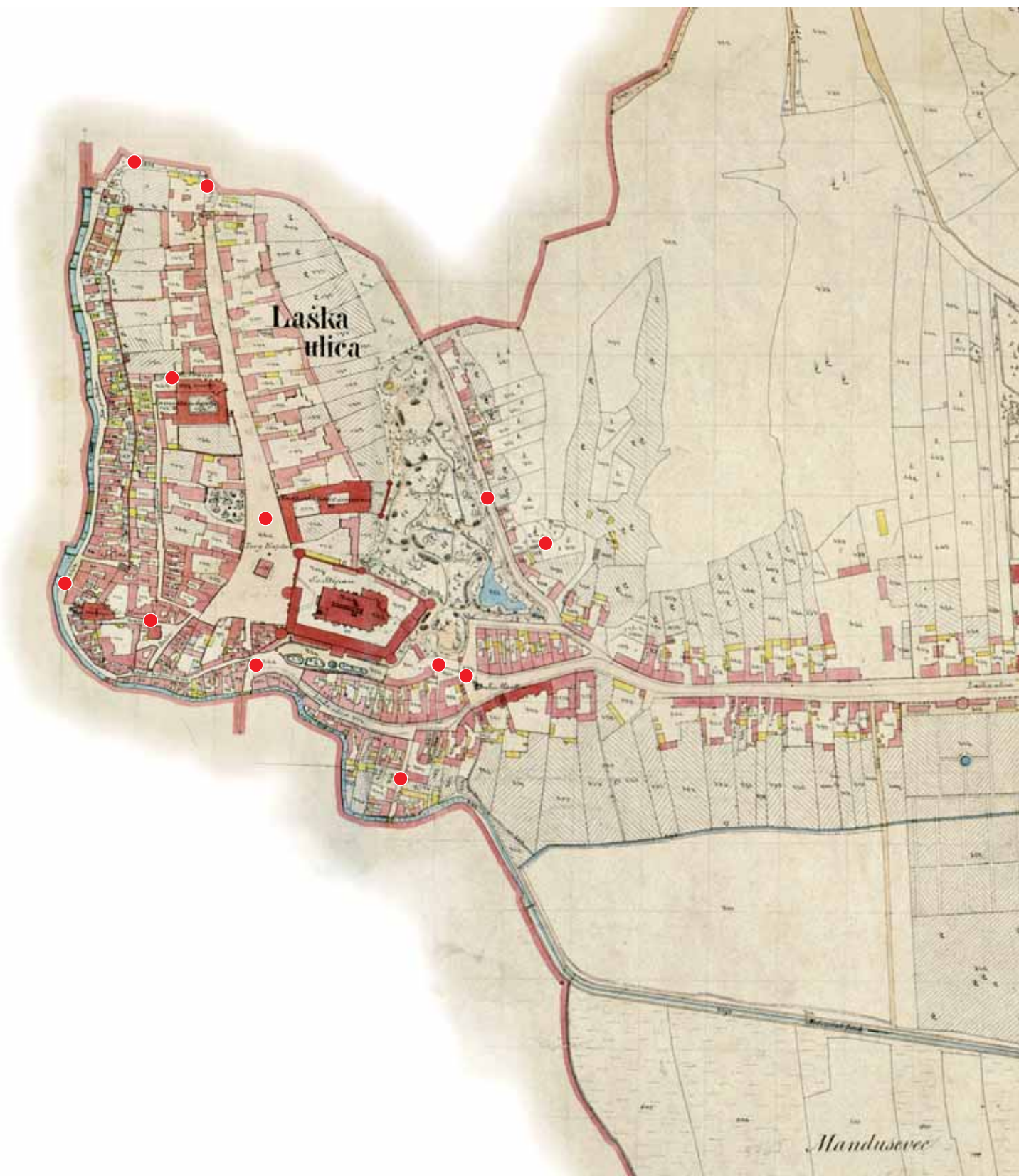
Narodne novine, 7. kolovoza 1895. Gradski poslovi

Nastanak Nadbiskupskog trga usko je povezan s procesom povezivanja Vlaške ulice s Donjim gradom, što ga formalno utvrđuje prva regulatorna osnova Zagreba iz 1865. godine. Taj dugotrajni proces s početka određuju dvije tendencije: planska volja usmjerena uspostavljanju cjelovitoga gradskog organizma spajanjem povijesnih urbanih cjelina (Gradeca, Kaptola i njihovih podgrađa, među njima i Vlaške ulice) s novim planiranim područjem u Donjem gradu, i parcijalne inicijative ponikle iz izražene komunalne svijesti građana vlašokoulične općine i njihovih očekivanja pogodnosti modernizacije. Potonja su napose izražena u doba kad su energije grada usredotočene na urbanizaciju Donjega grada, odnosno na proširivanje njegova središta, a drevno se vlaško-ulično naselje osjeća zanemarenim i prikraćenim u razvoju. Tek realizacijom najvećega komunalnog pothvata epohe modernizacije, premještanja potoka Medveščaka iz središta grada u sklopu izgradnje kanalizacije potkraj 19. stoljeća, počinju se ostvarivati planske ideje sadržane u prvoj (1865.) i drugoj (1887.) generalnoj regulacijskoj osnovi. Promjene tada zahvaćaju samu Vlašku ulicu i njezin širi okoliš – ulicu

Ribnjak i područje Šalate, a tek su dio urbanizacije prostranoga zagrebačkog istoka: njegovih nizinskih i bregovitih predjela.

Proces transformacije šireg područja Vlaške ulice i njezine reurbanizacije Nadbiskupski trg dočekuje kao lokalni skver. S vremenom gubi svoju, ionako ne odveć konzumiranu funkciju i postaje nenapučenim otokom usred prometnih tokova, gotovo svojevrsnim rotorom, a najposlije (2003.) prenamijenjen je u prometni objekt: ispod trga višekatna javna podzemna garaža, na njegovoj površini sustav ulaza–izlaza (rampi i stubišta) i benzinska crpka, do rubova proširena i modernizirana, s neizbježnim kompatibilnim shop-salomom. Memoriju održava tek tlocrtni obris i obrub još živih, za cijelo eko-otpornih stabala.

Povijest Nadbiskupskoga trga određena je ponajprije njegovim *mjestom* unutar formirane cjeline Vlaške ulice, a zacijelo i ukupne cjeline grada, koja nastaje od druge polovine 19. stoljeća. Prijedlozi različitih namjena za njega i njihova uglavnom djelomična ostvarenja svjedoče o kolebanjima u procjeni urbanog potencijala mjesta, no konačno utvrđena funkcija trga ipak pokriva i neko vrijeme održava spoznatu potrebu. Ona se, međutim, s vremenom istanjila i uzrokovala njegovu marginalizaciju. Recentni zahvat svrstava ga neupitno u kategoriju *neželjene baštine*, pragmatično žrtvovane praktičnoj svrsi, koja poništava njegovu povijesnu, estetsku i ekološku važnost.

1. Porezna općina Laška ulica, 1862.–1864.

Kolaž od dva katastarska lista (Z.K. v. 12, Sek. bi, Z. K. v. 12, Sek. ci)

Urbani i ruralno-ladanjski prostori. Kružićima su obilježene javne površine (u posjedu općine). Perivoj u to doba ima izvorni prostorni obuhvat, ali ne i oblikovanje.

1. The tax municipality of Laška ulica, 1862–1864

Collage of two lists from the cadastre (Z.K. v. 12, Sek. bi, Z. K. v. 12, Sek. ci)

Urban and rural relaxation areas. Circles mark public area. The park at that time had its original scope, but not the same formal treatment.

2. Pogled na donju Vlašku ulicu do crkve sv. Petra, 11. 10. 1860. U prvom planu obelisk, u drugom potez klasicističkih kuća.

2. *View onto lower Vlačka Street up to St Peter's, 11.10.1860*
An obelisk, in the foreground, in the middle ground a tract of classicist houses.

3. Pogled na istočni portal biskupskog vrta s obeliskom i na Katedralu, šezdesetih godina 19. st. (foto: I. Standl)

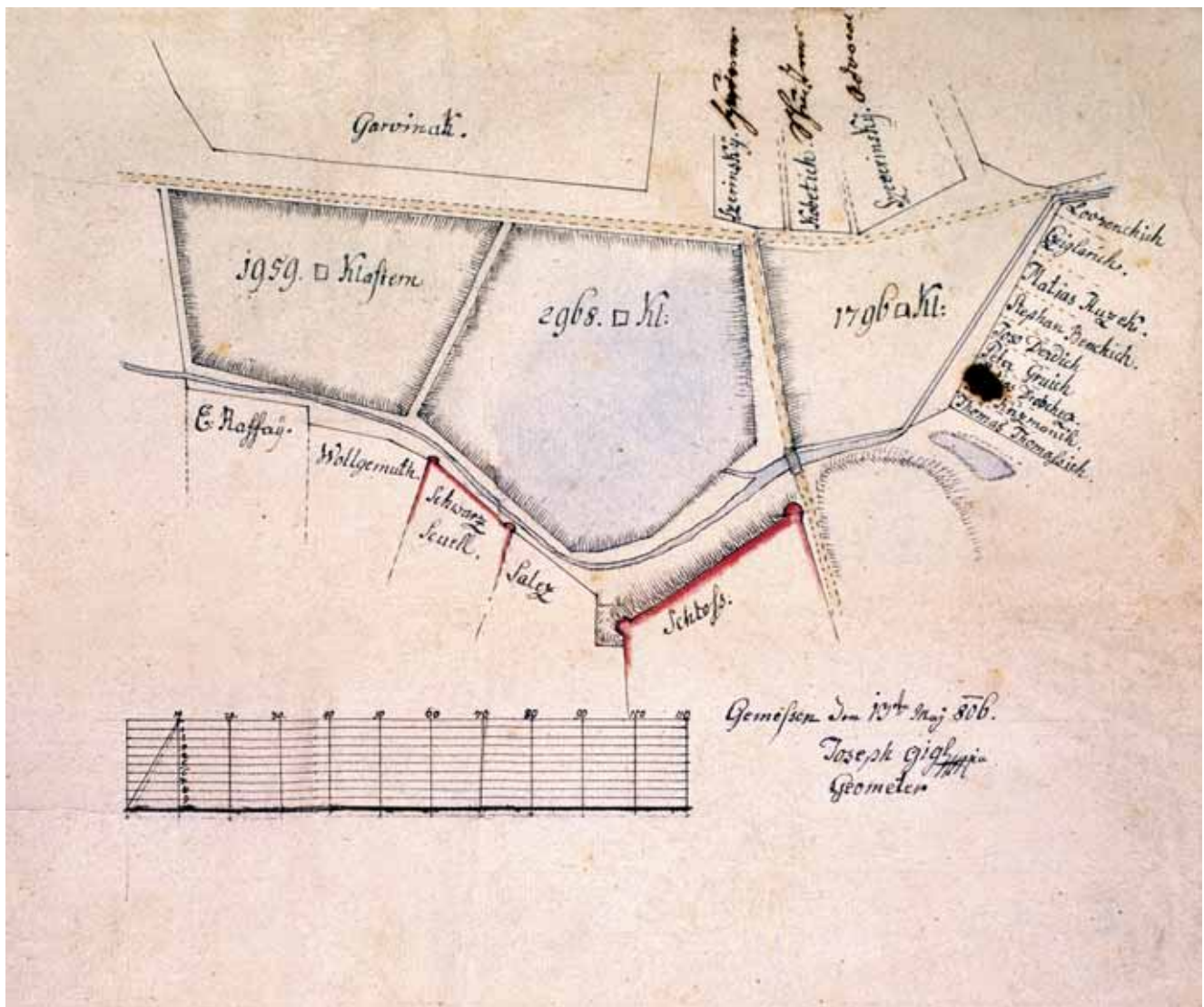
3. *View onto the eastern portal of the Episcopal Garden with obelisk and onto the cathedral, 1860s*

Sredinom 19. stoljeća *Vicus Latinorum/Laška ves* održava svoj srednjovjekovni urbanistički identitet, dok mu arhitektonski pridaje izgradnja s kraja 18. i prvih desetljeća 19. stoljeća.¹ (sl. 1 i 2) S juga u dijelu gornje Vlaške, a sa sjevera i juga u donjoj Vlaškoj poljoprivredne su površine, gospodarstva i majuri, a na Šalati veliki su biskupski i kanonički posjedi, uz nekoliko privatnih posjeda. Sa sredine Ribnjaka do Šalate vode javne stube, *Skaline Kalvariji*, s ostacima Križnoga puta do mjesta gdje su nekoć bili kapela sv. Roka i biskupski ljetnikovac.² Velika je novost pejzažni perivoj, uređen tridesetih godina 19. stoljeća na području ribnjaka, nekoć u sklopu obrambenog sustava biskupske tvrđe i kanoničkog naselja: djelo biskupa Aleksandra Alagovića i svjedočanstvo kulture ranog historicizma.³ Taj veliki pothvat uključivao je zacijelo i regulaciju Ribnjaka, drevne komunikacije što se iz Vlaške ulice izvija prema sjeveru, te dviju ulica između perivoja i inzule na kraju gornje Vlaške ulice. Uređenje perivoja i vrta južno od Biskupske palače pridali su gornjoj Vlaškoj ulici na mjestu ljevkastog proširenja između dviju inzula i kapele sv. Martina jedini prostor što u sklopu cijelog naselja ima značaj trga, doduše malenog – »prometno-uresnog«, prema prihvaćenoj klasifikaciji. Na njemu dominira klasicistički obelisk (1835.), a arhitektonski ga određuju također klasicističke gradnje: Orfanotrofij (Vlaška 38, 1827.), kapela sv. Martina (1691.) sa Župnim dvorom sv. Petra (Vlaška 36, 1820.), kuća grofa Draškovića, zvana »Sidro« (Vlaška 40, 1826.), istočni portal nadbiskupskoga vrta (1836.) s vratarskom kućicom (1834.), najposlije i istočno krilo Biskupske palače (1834.), s pročeljem prema

perivoju.⁴ (sl. 3) To je jedan od najskladnijih urbanih ambijenata Zagreba nastalih u prvoj polovini 19. stoljeća.

Intaktna urbanistička situacija što je posreduju katastar iz 1862.–1864. i nešto ranih fotografija održava se sve do kraja stoljeća, kad se napokon premješta i regulira potok Medveščak, iako je taj zahvat utvrđen već u prvoj generalnoj regulacijskoj osnovi iz 1865. godine. Tek uklanjanje krivudavog, hirovitog vodotoka s mnoštvom splavnica, mostova i mostića preko komunikacija, nasipa, privremenih i prigodnih gradnji zbog obrane od njegovih poplava, omogućuje otvaranje planiranih ulica južno od Vlaške i njezino spajanje s Donjim gradom, od kojega je dotad fizički izolirana. Svijest o izolaciji i zabrinutost za razvoj vlaškoulične općine nedvosmisleno izražava poticaj njezinih građana za uređenje tržišta na Ribnjaku u doba kad se planira premještanje središnjega donjogradskog stočnog sajmišta s trga N. Š. Zrinskoga na današnji Trg maršala Tita, tada daleku periferiju.

Dopisom iz kolovoza 1870. godine 300 potpisanih građana mole nadbiskupa Josipa pl. Mihalovića⁵ da ustupi dio perivoja za trg na kojem bi se tržila stoka, roba s kola, povrće i voće. Objašnjenje sadrži opis mjesta, koji ima izuzetnu kulturno-povijesnu vrijednost zato što podsjeća na gotovo nedokumentiranu situaciju prije uređenja perivoja i tridesetak godina kasnije, kada je on već zapušten: »... taj cijeli prostor kao mlaka – Ribnjak zvana, bila njekoć sveobće dobro okolišnjih žiteljah, koji su ondje napuščali kupati se svoju živad, pače i svoje konje prali i pasli... U tom su nadbiskupskom vrtu, koj je radi poljepšanja ulice dao blažene uspome-

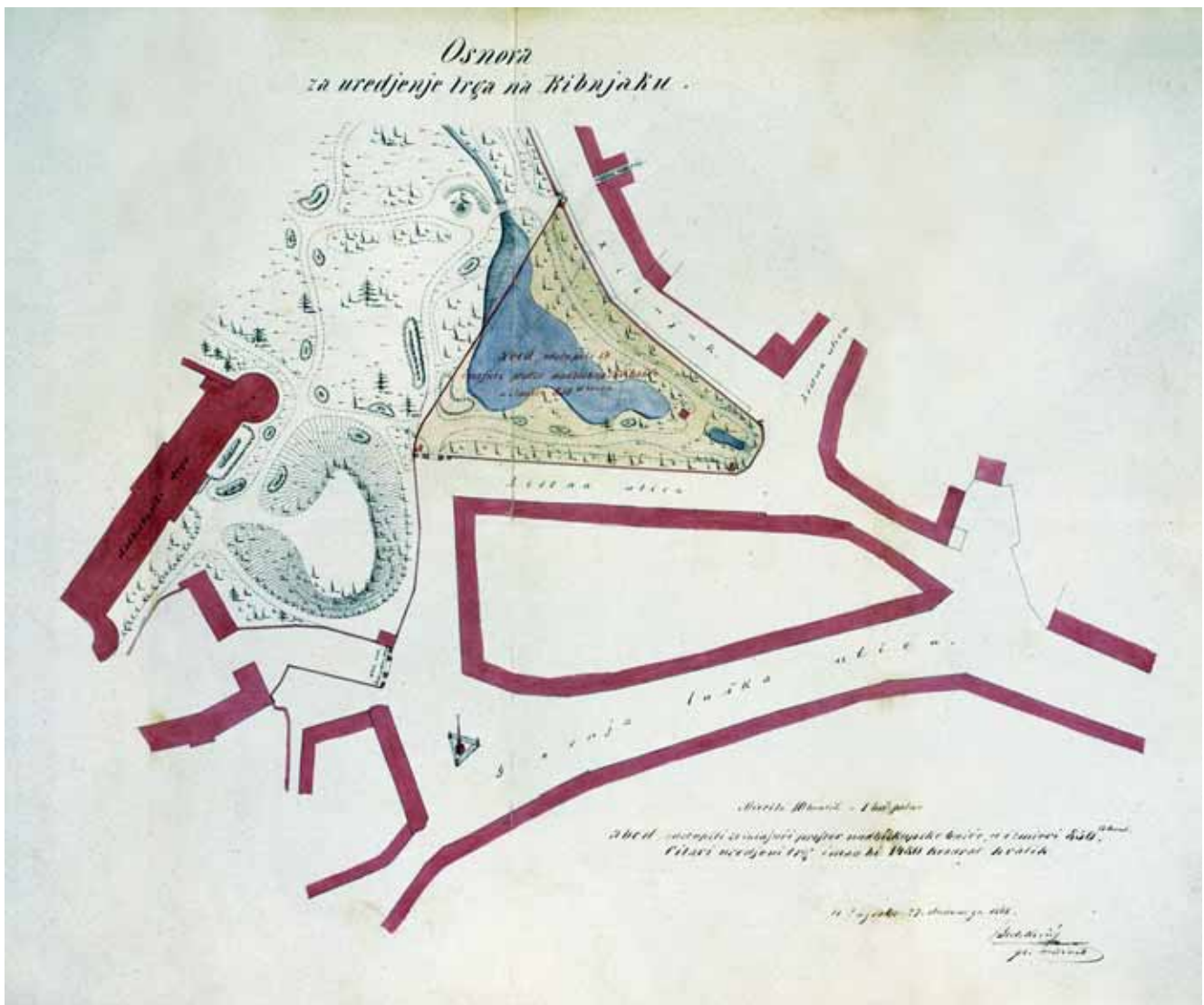

4. Joseph Gigl, Plan biskupskih ribnjaka, 1806.

Nacrt je naručio biskup Maksimilijan Vrhovac u naumu da isuši močvarno područje (6.723 čhv) i uredi ga u perivoj. Gornji, srednji i donji ribnjak bili su u to doba odijeljeni nasipima; širi je na mjestu mosta dokumentiranog u 16. stoljeću, a njime je završao glavni kolni prilaz utvrđenom nadbiskupskom gradu. Dolje (sa zapada) obilježeni su vodotok u sklopu nekadašnjeg opkopa koji je dijelom napajao ribnjake, parcele kanoničkih kurija, nadbiskupski dvor i humak Gamula, te desno parcele u inzuli sa strane Vlaške ulice. Gore (s istoka) početak Listne ulice i parcele na početku Ribnjaka, te na padinama Kalvarije šljivik, prije voćnjak, Garvenjak. Prema predaji ime je dobio po gavranima koji su se tu jatili kad su se napušteni rubnjaci pretvorili u močvaru. I brijeg nad Ribnjakom neko se vrijeme nazivao Karvanjak, a postojala je i istoimena altarija Karvanjak.

4. Joseph Gigl, Plan of the episcopal fish ponds, 1806

The drawing was commissioned by Bishop Maksimilijan Vrhovac, his intention being to drain the marshy area (6,723 square hvats) and turn it into gardens. The upper, middle and lower ponds were separated at the time with embankments; it was wider at the site of a bridge documented in the 16th century, and the main vehicle thoroughfare to the fortified archiepiscopal burg ended at it. Bottom (from the west) a watercourse was recorded, part of the one-time moat that partially fed the fish ponds, the plots of the canonical houses, the archiepiscopal palace and Gamula Hillock, and on the right plots in an insula at the side of Vlaška Street. On top, from the east, the beginnings of Listna Street and plots at the beginning of Ribnjak, and a plum grove on the slopes of Kalvarija, previously a general orchard, Garvenjak. According to tradition it got its name from the ravens (gavran) that flocked here when the abandoned fish ponds turned into a marsh. The hill over Ribnjak was at one time called Karvanjak.

5. Kamil Bedeković, Osnova za uredjenje trga na Ribnjaku, 1868.

5. Kamil Bedeković, Plan for the development of a square at Ribnjak, 1868

ne biskup Alagović g. 1836. zidom obkoliti i urediti, nalazi se i danas mlaka dosta velika i nimalo uredjena, koja nije ribnjak, jer u njoj ribah nije ni bilo, niti odgovara u ikojem smislu onoj sversi, za koju je ondje prepuštena; usuprot ona je na veliki pokaz okolišnih stanovnikom ne samo zato, što jih kreketanje nebrojenih žabah, kojim jedini stan je u toj bari, neugodno muči, nego i zato što se ljeti iz one bare diže smrad neugodan i susjedom i šetaocem u bašci samoj.« (sl. 4) Otvaranjem trga »oživjele bi i pomogle se odmah okolišne ulice, poimence gornja laška ulica, oba Ribnjaka i dolnja Nova Ves, gornji Potok i Opatovina, koje su sada, pošto je sva trgovina nagnula u dolnji prediel grada Zagreba, posve tihe i bojati se je, da će ih s vremenom posve nestati, ako jim nebude prometne pomoći«, a tu bojazan potkrjepljuje i očekivana izgradnja novoga središnjega kolodvora, »negdje blizu Save uz paromlin, te iz vlaške ulice otvoriti se imajuća nova ulica, koja doista neće otvoriti novih izvora dobitka ovom predielu (aludira se na buduću Draškovićevu ulicu), nego bi mogla biti povodom, da

će još i manjimi... postati kućarice«. Trg bi potaknuo izgradnju i time pridonio »poljepšanju« predjela. Što se tiče »udobnosti i ljepote englezkog vrta«, sugerira se da se proširi na sjeverni dio, »uz ribnjačku cestu na ulaz Nove Vesi, a koj za trg nije sgodan«, a pristane li nadbiskup, oslobodilo bi ga se »služnosti, da nadbiskupski vrt mora danju biti otvoren svakome«, kako se to uvriježilo za biskupa Alagovića. Trg bi se uredio iz zaklade što ju je biskup Vrhovac ustanovio 1827. godine »za opće dobro Vlaške ulice«. Podnesku je pridodan položajni nacrt trga, što ga je potkraj 1868. godine izradio tadašnji gradski inženjer Kamil Bedeković, a to pokazuje da se prijedlog pripremao dulje vremena. (sl. 5) Traži se dio perivoja »koj počimlje od ulice, što vodi od obeliska u gornjoj vlaškoj ulici pravcem prema skalinama na brieg Kalvariju«, nasuprot središnjem ulazu u perivoj na Ribnjaku, i to 850 četvornih hvati, dok bi trg zapremao 1480 čhv. Istodobno »žitelji Laške ulice« podnose molbu gradskoj skupštini da nadbiskupu preporuči njihov zahtjev.⁶

6. Položajni nacrt škole u Nadbiskupskom perivoju, 1870.

Na kaptolskom trgu još je stara vijećnica, a na sjeveru kanoničkog naselja su gornja kaptolska vrata.

6. Site drawing of the school in the Archiepiscopal Gardens, 1870

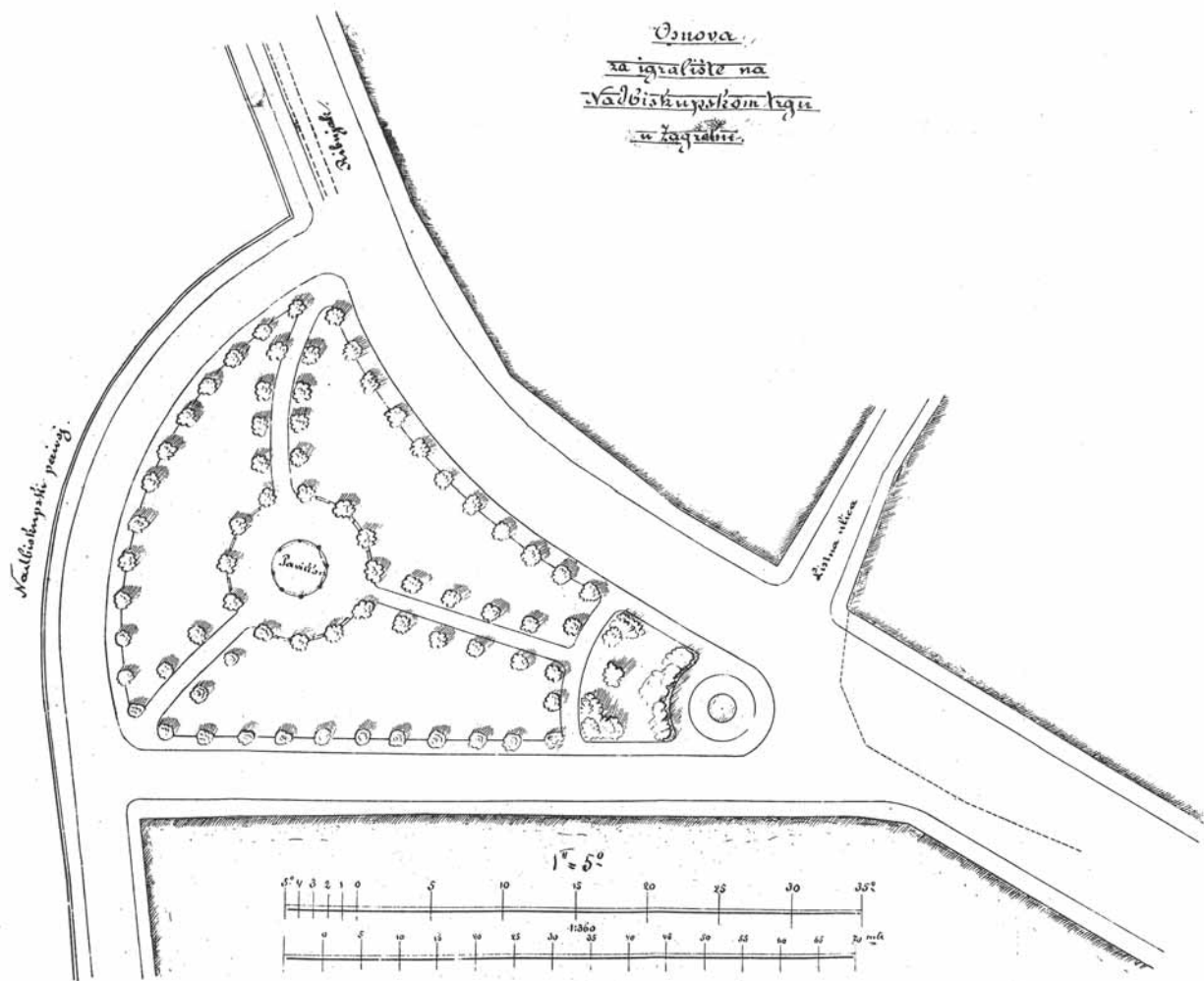
The old council chamber is still on Kaptol Square, and to the left of the canons' quarters is the upper Kaptol gate.

No gradsko zastupstvo na tu molbu i nadbiskupov službeni upit je li trg potreban odgovara negativno, tek nadbiskupu napominje »da se bašča već velikim drevćem kod Ribnjaka zaraščena zračnom učini i da k tomu za izsušenje vode u bašći obstojeće onamo doprinese i da se čošak biskupskog verta polepša.«⁷

Iste godine građani Vlaške ulice iz sličnih pobuda osporavaju izgradnju glavne gradske škole na Zrinjskom trgu, ideju o kojoj se raspravlja tek što je predstavljen elaborat za preuređenje stočnoga sajmišta u perivoj Ruperta Melkusa, predstojnika Gradškoga građevnog ureda.⁸ Građani prosvjeduju protiv centralizacije škola i predlažu lokaciju »na praznom zemljištu stojećem za biskupovim trgov na Rib-

njaku«, što je predočuje nedatirani položajni nacrt, po svojoj prilici pripremljen za predstavku. Škola bi bila na zemljištu obilježenu na katastarskom listu iz 1862.–1864. kao »paštinac«, neposredno na početku Degenove ulice (danas Zvonarničke), s juga, uz novu planiranu ulicu od Kaptola do Ribnjaka, u produljenju uličice što uz franjevački samostan spaja Opatovinu s Kaptolom.⁹ (sl. 6) U burnoj je raspravi predstavka odbijena uz zaključak da se kaptolska i donjogradska škola sjedine na Zrinjskom trgu. Ubrzo je za nju kupljeno zemljište na zapadnoj strani trga i zasnovana je škola.¹⁰

No 1872. godine Gradska općina upućuje nadbiskupu Mihaeloviću predstavku da joj za gradnju škole za bivše općine

7. Milan Lenuci, Osnova za igralište na Nadbiskupskom trgu, 1888.

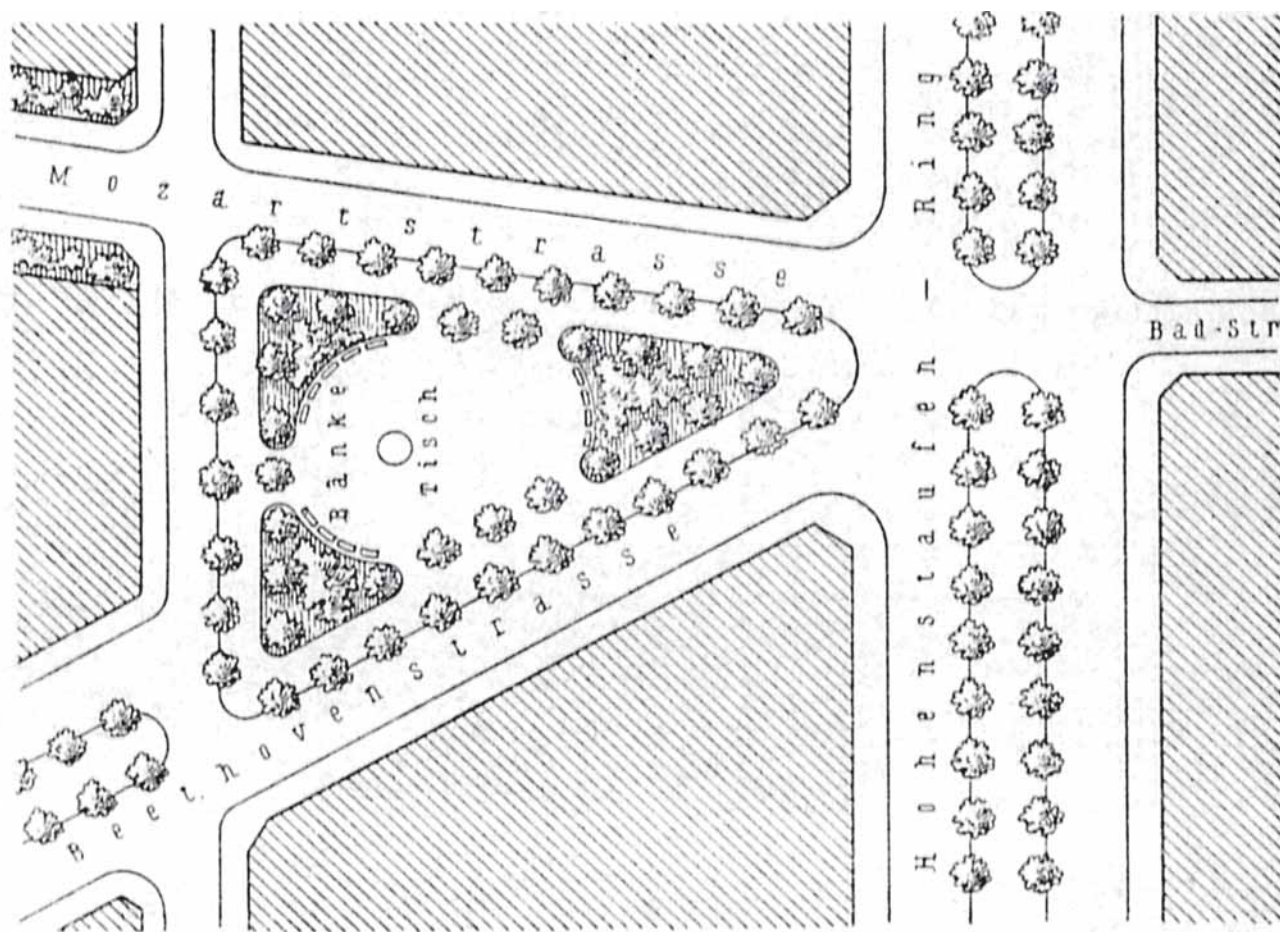
Trg je otprije reguliran, a točrt igrališta prilagođen topografskim svojstvenostima i obliku. Na gornjem (sjevernom) dijelu dominira paviljon, a na donjem fontana s vodoskokom. Crtkanim linijama obilježen je bujični potok Ribnjak, nestao prigodom premještanja potoka Medveščaka.

7. Milan Lenuci, Plan for playground on Archbishop's Square, 1888

The development plans had been laid down earlier, and the ground plan of the playground adapted to the topographical characteristics and shape. In the upper (northern) part there is a dominant pavilion, and in the lower a fountain. The dotted lines mark the torrent called Ribnjak, which had vanished when the course of Medveščak Brook was shifted.

Kaptol, Nova ves i Vlaška ulica, za koju se nije uspjelo naći mjesto, ustupi isti onaj prostor što ga su prije dvije godine za trg zatražili građani Vlaške ulice.¹¹ U obrazloženju se ponovno spominje mlaka koja »smeta naprednom poljepšanju ovog prediela grada«, pa i to »da se mislilo na otvorenje ovoga prostora za trg, oko kojega da bi se s vremenom podigle pristojne jednokatne kuće« (!). Navodi se kako su »prvostolna crkva i nadbiskupski grad upravo na koncu varoši«, a »Ribnjak je gotovo središte bivših trijuh obćinah«. Mjesto je pogodno zato što tu nema »kavanah i drugih zlih mjestah«, daleko je od »tržne halabuke i vojničkih vježbah« i zdravo je zbog »gorske struje frižkoga zraka«.

Početakom 1873. godine nadbiskup Mihalović odlučuje ustupiti zatraženi dio perivoja na temelju ugovora koji u 9 točaka precizno utvrđuje obveze grada. Perivoj bi se zatvorio za javnost, ali bi i dalje ostao šetalištem »odličnijem obćinstvu«; od obeliska do stuba na Kalvariju na Ribnjaku uredila bi se ulica, a perivoj s juga ogradio zidom; drveće na ustupljenom prostoru ostalo bi vlasništvom kardinala, s time da bi gradu ustupio »po koje ljepše grmovlje«, a »krasna stabla visoka« sačuvala bi se i ogradila. Škola bi bila uz novu ulicu, s pročeljem prema Vlaškoj ulici, a ispred nje ne smije se ništa graditi ni posaditi, osim možda aleje uza zid. Na praznom prostoru ispred škole ni uz ulicu ispred gomile (Gamule) ne

8. Beethovenplatz u Kölnu
8. Beethovenplatz, Cologne

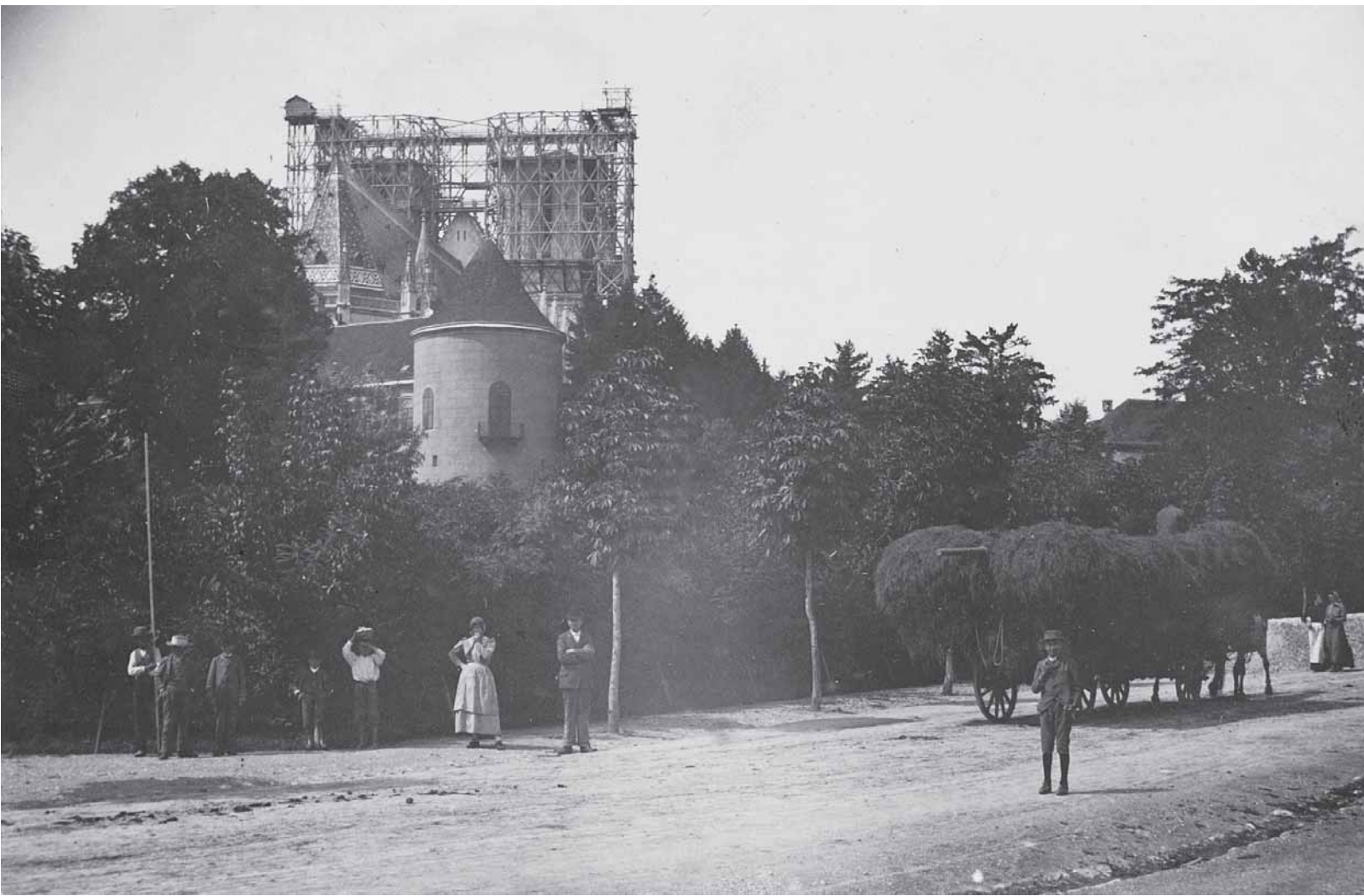
smije biti dječje igralište da ne smeta konzistorijalnim uredima. Potok koji teče ustupljenim prostorom skrenuo bi se u ribnjački potok, koji u to doba još dijelom teče uz ogradu perivoja, a stanovnici Ribnjaka ne smiju u njega svoditi kanale.¹²

Ubrzo se počinje uređivati ustupljeno zemljište. *Obzor*, 16. 4. 1873. Nova pijaca: »Najdonlji dio biskupske bašče stao se ovih dana sjeći, zasipavati i planirati, da se... načini trg. Piramidalna uistinu zamisao! Ako igdje u svijetu treba trga, tamo ga jamačno ne treba.«

No potkraj iste godine građani u Otvorenom pismu prosvjeduju zbog zatvaranja perivoja za javnost, a gradonačelnik potom traži od zastupnika odvjetnika dr. Antuna Pocha, koji stanuje na Ribnjaku, pismeno objašnjenje.¹³ I ono, poput građanske predstavke iz 1870., baca svjetlo na doba prije uređenja perivoja, kada je tu bila »smrdučina mlaka svakojakim korovom i trnjem obraščena, po kojoj su se zmije i žabe legle, pa je i služio za sklonište zlikovcah, te je osobito u noćno doba onuda prolazećem pučanstvu temeljiti strah zadavao«. Kad je perivoj bio uređen, biskup Alagović dopustio je stanovnicima Ribnjaka da prolaze njime kao prečicom, ali ne i da borave u njemu. Do 1848. danonoćno su ga čuvali

biskupovi kmetovi, no ukinućem kmetstva nestalo je straže. Perivoj je potom pomalo postao sastajalište skitnica. Kad je nadbiskup Mihalović ustupio gradu dio vrta, građani su izgubili pravo prolaza, no perivoj je ostao zapuštenim.¹⁴ Time, međutim, negodovanje građana nije prestalo, štoviše postojano se podgrijavao, pa je napokon u njihovo ime gradonačelnik Vončina 1881. podnio čak sudsku tužbu protiv nadbiskupa.¹⁵ Epizoda je završena tek 1886. godine, kad je Gradska skupština osporila legitimnost tužbe i odbila sudjelovanje u procesu, pozivajući se na ugovor iz 1873. godine.¹⁶ Iako je nadbiskup svojevremeno ustupio dio vrta gradu za školske svrhe, a dio dao na uporabu sjemeništu, izvjesno je da je perivoj ostao »šetalištem odličnijem občinstvu«.

Škola naposljetku nije sagrađena na predviđenu mjestu, nego na Kaptolu, na mjestu prebendarske kurije pokraj gornjih kaptolskih vrata, porušenih 1876., neposredno prije gradnje škole.¹⁷ I dok se ustupljeni prostor na Ribnjaku godinama, sporo i nedostavno, uređuje ipak za trg, Vlaška ulica i Kaptol bilježe tek gubljenje povijesne supstancije: godine 1875. bura je srušila obelisk, svjedočanstvo kratkotrajne kulture bidermajera.¹⁸ Nadbiskup Mihalović je doduše od nadasve meritornog stučnjaka, Jurja Augustina, predstojnika Građev-

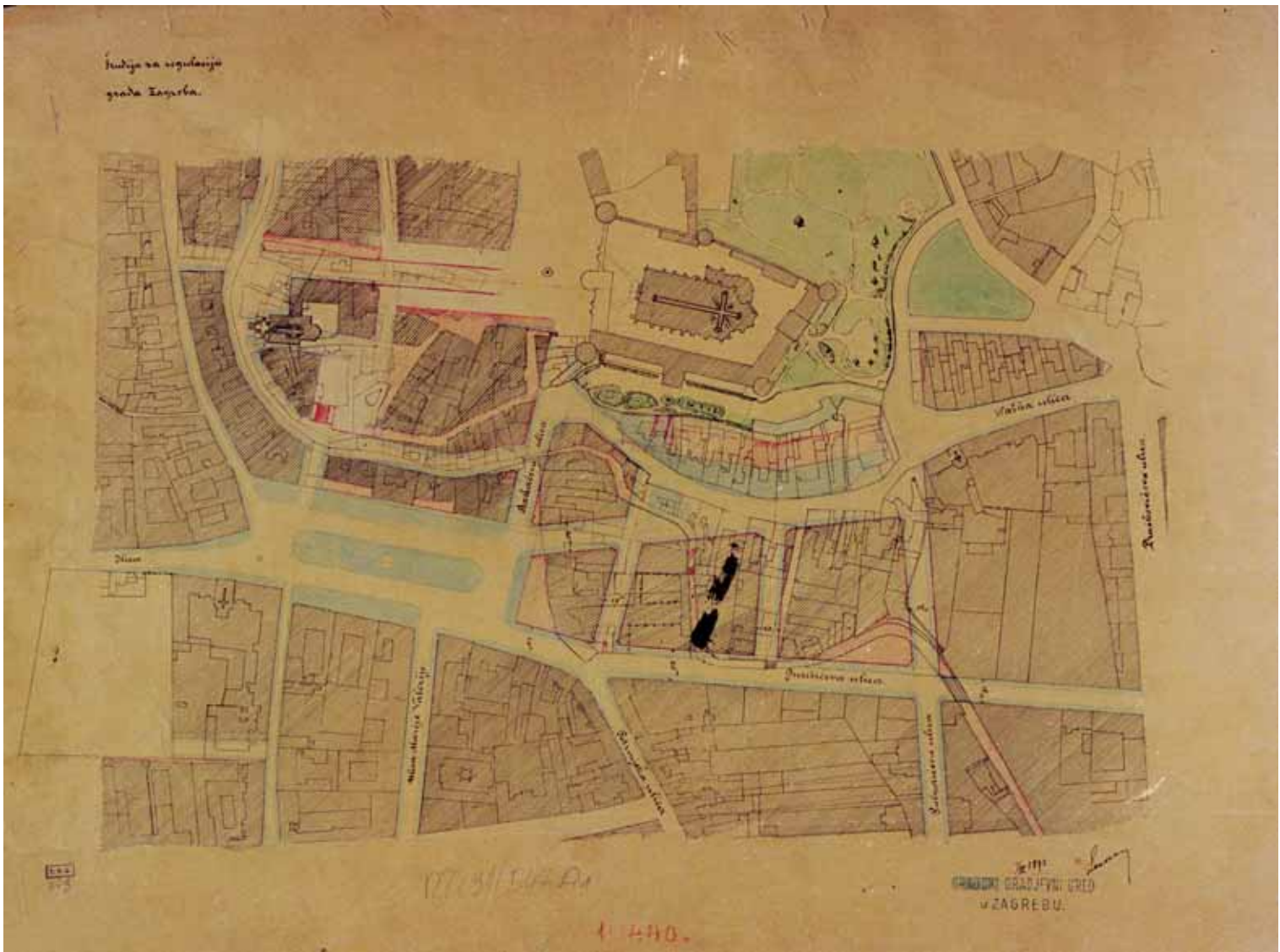
9. Nadbiskupski trg, 1895. (foto: J. Dubski)
Tornjevi Katedrale dovršeni su do druge galerije.

9. *Archiepiscopal Square, 1895*
Cathedral towers have been completed up to second-gallery level.

nog odsjeka Zemaljske vlade, naručio ekspertizu o stanju obeliska, koja je pak bila negativna.¹⁹ Prema njoj piramida je preuska i previsoka za podnožje od mekoga kamena; podstublje gotovo razoreno; tri svetačka kipa na podnožju i tri anđela na uglovima tako oštećena da se ne mogu obnoviti, a željezna ograda trošna. Augustin ne preporučuje restauraciju, nego kopiju, s time da se »cieli plan svrsishodno udesi, da služi na primjer, podjednako kao javni zdenac, koji bi ondje bio potrebit i koristan, te bi se poput fontaine i bassina sagraditi i voda iz budućeg gradskog vodovoda navesti mogla. Tako bi se historički spomenik obeliska uzdržao, te bi se s njim znamenita korist skopčala.« Ni ta ideja nije ostvarena, a obelisk je ubrzo uklonjen. »Vlaško-ulični trg« ostao je tek proširenim raskrižjem. Iste godine porušena je na Kaptolu i stara vijećnica. U ime puzajuće modernizacije, koju rušenjem povijesnih zdanja – recentnim žargonom: spomeničke baštine – već odrješito najavljuje prva regulatorna osnova iz 1865. godine.

Godine 1878., kada dobiva novo ime, *Nadbiskupski trg*, uvršten je među dnevne tržnice gdje se prodaje »roba na kolih i gonjena marha« te lončarska roba, koja u radnim danima radi do 13 sati, za blagdana do 9 sati, a uoči blagdana do večeri.²⁰ Time je napokon ostvarena želja vlašokouličnih građana iz 1870. godine. Odredbom Gradskog proračuna za 1878. godinu trg je »pošodran prištedjenim prudjem prošle i buduće godine... jer je potreba dokazana i prešna«, iako nisu odobrena sredstva za njegovo potpuno uređenje.²¹ Iste je godine prazan prostor sjeverno od perivoja, gdje se 1870. planirala škola, a još prije otvorena vojnička jahaonica, predan na uživanje kanonicima na sjeveroistočnoj strani Kaptola – i ograđen drvenim plotom.²² Tako je nadbiskupski perivoj uokviren s juga stočnom tržnicom, a sa sjevera kućnim vrtovima.

Već iduće, 1879. godine javljaju se glasovi nezadovoljstva Nadbiskupskim trgom: zapušten je, nema hodnika, cesta se slabo posipava, a »niti se na njemu trguje, niti inače čemu

10. Študija za regulaciju grada Zagreba, 1. 3. 1893.
 10. Study for the city of Zagreb development plan, March 1 1893

služi.«²³ Veliko donjogradsko sajmište (na današnjem Trgu maršala Tita) potvrdilo se kao središnje i odvuklo je promet s ostalih trgova. Stoga se javlja ideja da se uredi kao »šetalište za djecu, kad već nije za trgovinu sgodan.« Ona se obnavlja 1883. godine.²⁴ Pusti trg potom postaje komunalno stovarište šljunka kojim se posipavaju ceste: ne služi »javnom prometu«, izgleda »zanemaren kao u najzabitnijem selu.«²⁵ Postupno sazrijeva i napokon se 1886. godine utvrđuje ideja o dječjem igralištu, odnosno njegovu preuređenju: »...da se nasadi ili divljim kesteni ili lipami tim više, pošto cijeli onaj predjel neima shodnoga mjesta za šetalište, a osim toga neima ni u cijelom gradu shodnog mjesta, gdje bi se djeca zabaviti mogla. Taj trg, na najboljem gorskom i suhom zraku, kao da je od Boga i prirode opredieljen za šetalištni perivoj i za igralište djeci, samo treba pomoći mu nasadi.«²⁶ U novoj

generalnoj regulacijskoj osnovi grada iz 1887. godine Nadbiskupskom trgu namjenjuje se nova funkcija: »da se nasadi drvoredi i pretvori u igralište za djecu.«²⁷ I prostor, sjeverno od nadbiskupskog perivoja, pripojen kanoničkim vrtovima, predviđa se urediti kao »javni perivoj, odnosno igralište za djecu«.

Iduće, 1888. godine Gradsko poglavarstvo upućuje kardinalu Mihaloviću dopis s prijedlogom da se preinači ugovor iz 1873., kada se na trgu željela graditi škola.²⁸ U obrazloženju se ponavlja kako je mjesto, budući da se se odustalo od škole, ostalo pusto: »nesgodno za tržište... skladište cestovnog posipala, pak je postalo pravim trkalištem igrajuće i vičuće dječurlije.« Ona su zacijelo posvojila jedini prostor koji je preostao jer je susjedni perivoj i nadalje ostao zatvoren osim za »odličnije pučanstvo«, koje, kao što je očito, baš i nije

11. Gornja Vlačka ulica, 1901. (foto: R. Mosinger)
 Kuće na mjestu buduće Palmotičeve ulice i bloka sa zgradom Pošte.
11. Upper Vlačka ulica, 1901
Houses on the site of the future Palmotičeva Street and the block with the PO building.

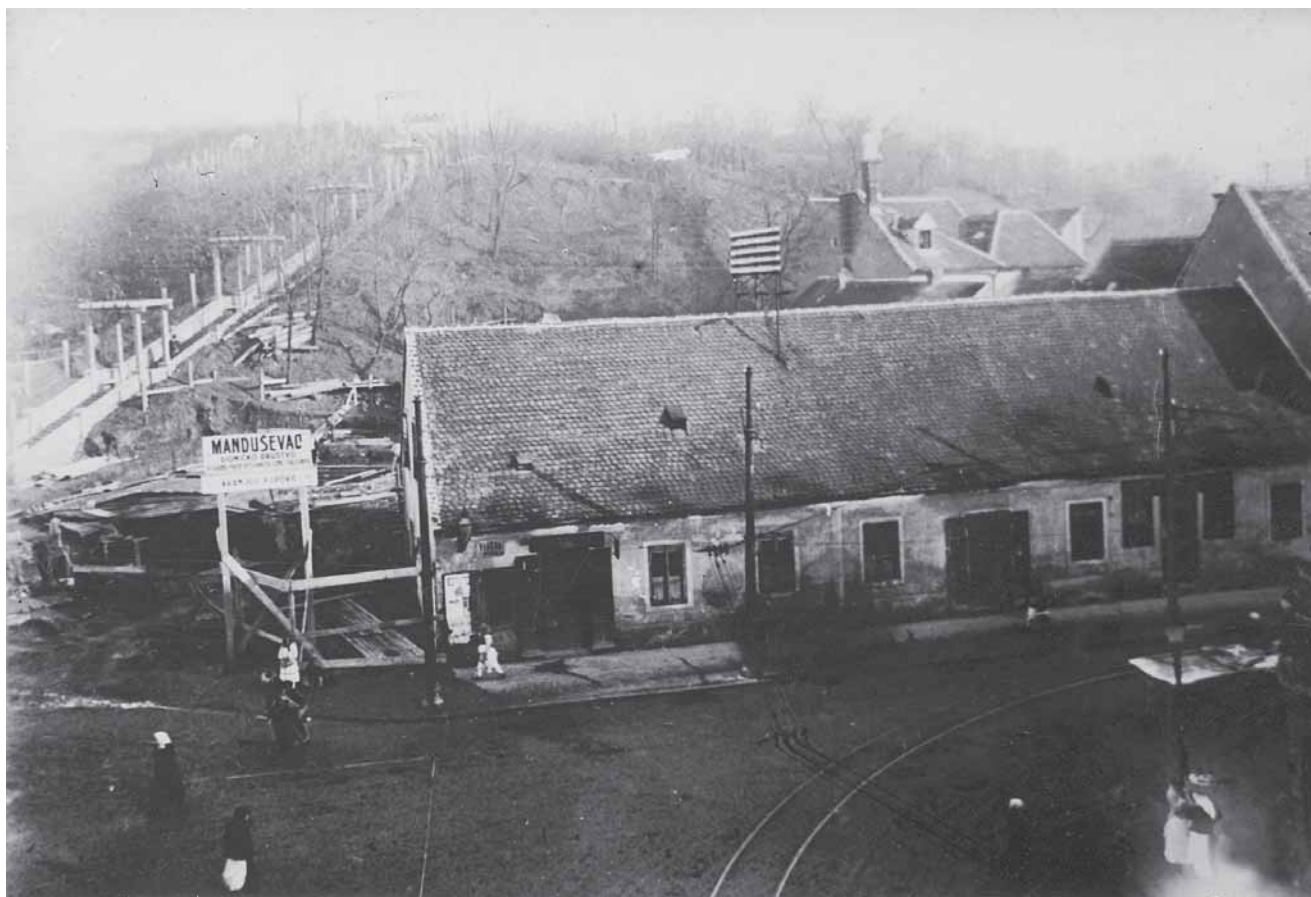
12. Omiljena gostionica »K bijeloj ruži«, poslije »K zlatnoj košarici«, s kovačnicom, na nadbiskupovu posjedu na uglu gornje Vlačke i Ružične ulice, 1901. (foto: R. Mosinger)
12. Favourite White Rose Tavern, later the Golden Basket, with smith's, on the archiepiscopal land at the upper corner of Vlačka and Ružična streets.

navraćalo onamo jer je perivoj ipak ostao »sijelo ljudi« koji su mu bili zazorni. To svjedoči da ni on nije održao svoju izvornu namjenu i svrhu. Molbi je priložen nacrt i opis: igralište bi postojećom cestom bilo odvojeno od perivoja, sa svih bi se strana ogradilo »kordonom i žicom poput sveučilišnog perivoja« (aludira se na vrt zgrade Sveučilišta na današnjem Trgu maršala Tita, uređen 1883. godine); postalo bi »ugodno šetalište... prikladno igralište za djecu«. Mjesto je u samom središtu vlaškoulične župe, koja *in matre* ima isti opseg kao Vlačka ulica prije 1850. godine, gdje je nekada bio ured vlaško-ulične jurisdikcije, na čemu se zasniva prijedlog da se uređenje igrališta za potrebe djece te župe i njezino uljepšavanje financira iz Vrhovčeve zaklade. (sl. 7) Nacrt prikazuje skver s paviljonom u sredini i fontanom na južnom dijelu te drvoredima duž staza i oboda.

Kardinal Josip pl. Mihalović benevolentno i u najboljoj maniri svojih prethodnika prihvaća i tu promjenu i odlučuje financirati uređenje igrališta.²⁹ Troškovnik što ga potpisuje Milan Lenuci, očito autor nacрта, izrađen nekoliko dana poslije kardinalove pismene privole, baca još nešto više svjetla na projekt. Skver bi se zasadio »malim i velikim drvećem«, putovi bi bili nasuti sipinom, na trgu bi se postavile hrastove klupe bez naslona za djecu i s naslonima za odrasle, a paviljon za djecu bio bi od drva, na zidanom podnožju, pokriven limom, »ukusno izradjen... sav bojadisan«. Troškovi bi iznosili 3.200 forinti.³⁰ Iduće, 1889. godine trg je uređen, zasađen i na njemu su postavljene predviđene klupe; o paviljonu i ostaloj opremi nema vijesti.³¹ Iako očito nije potpuno realiziran, trg po zamisli i projektu tipološki pripada urbanim igralištima, spoju otvorenog i zatvorenog trga, koji su popularni poglavito u Engleskoj. Prema Josephu Stübvenu³² 1889. godine u Londonu ih je bilo 28, u Manchesteru 11, Birminghamu 9, Brandfordu 7, dok su u Europi rijetki. Beethoven-

platz, Zülpicherplatz i dvojni trg na Sachsenringu u Kölnu recentni su primjeri skverova-igrališta, »trgova za zabavu gradske mladeži i stoga od izuzetne vrijednosti« (Stübben). (sl. 8) Ne zna se je li ih Lenuci poznao, no njegov je projekt za Nadbiskupski trg svjedočanstvo zagrebačke urbanističke kulture druge polovine 19. stoljeća i ujedno jedini veći zahvat do kraja 19. stoljeća na području vlaškoulične općine. (sl. 9)

Promjene se pripremaju od 1893. godine, kad napokon počinje gradnja kanalizacije.³³ Premještanje potoka Medveščaka iz središta grada u ribnjačku dolinu poticaj je za regulaciju gradskog predjela istočno od Jelačićeva trga, dakle i Vlačke ulice, koji se oslobađa glavne prepreke za razvoj. Inicijalna studija iz ožujka 1893. godine najavljuje velike rekonstrukcijske zahvate u Vlačkoj ulici, na Kaptolu i Dolcu, u kojima gotovo nestaje njihova urbanistička struktura i građevna supstancija. (sl. 10) Gornja Vlačka potpuno mijenja fizionomiju. Glavni je motiv urbanističke kompozicije područja 20 metara široka ulica što dijagonalno vodi od Palmotičeve ulice do Jelačićeva trga, dijelom na trasi postojeće Vlačke ulice, koja se od nje odvaja na početku uspona do Bakačeve ulice, odnosno Kaptola, tvoreći prostrano ljevokasto proširenje. Novoj se ulici namjenjuje značenje glavne prometne komunikacije između istočnog dijela grada i središta. Čitavo je područje razdijeljeno u četiri velika bloka, što pretpostavlja uklanjanje svih kuća. Na mjestu inzule ispod Nadbiskupske palače javni je prostor, na istočnom dijelu kojega se predviđa niska, izdužena natkrivena tržnica, tako da ne smeta pogledu na palaču, a oko nje otvorena tržnica. Trima se ulicama područje otvara prema Donjem gradu: novom ulicom što od križanja Petrinjske i Jurišičeve ulice vodi do glavnog ulaza u Nadbiskupsku palaču i završava monometalnim stubištem podno nje, a namijenjeno joj je da otvori pogled na to zacijelo najreprezentativnije barokno

13. Stube na Šalatu, 1920.

Pokraj stuba je gradilište nerealiziranog projekta hotela s kupalištem i restoranom tvrtke »Manduševac«, s barakom i natpisom koji datira fotografiju. Godine 1921. počela se tu graditi Narodna banka dd. (poslije Slavenska banka) i novo stubište (Schlosserove stube).

13. Šalata Steps, 1920.

Alongside is the site for the unrealised plan for a hotel with bathing place and restaurant of the Mandueševac firm, with hut and inscription according to which the photograph can be dated. In 1921 the building of the Narodna banka d.d. (afterwards Slavenska banka) started, and the new steps (Schlosserove stube).

zdanje Zagreba; proširenom i izravnanom Ružičnom ulicom (danas Kurelčevom), dotad jedinom sponom između gornje Vlačke i Jurišičeve ulice, u središnjoj osi tržnice, te produljenom Palmotičevom ulicom, koja ravno vodi do Nadbiskupskog trga.

Na toj su studiji zasnovane dvije velike regulacije: Jelačićeva trga i područja istočno od njega iz iste godine,³⁴ a potom revidirana osnova za njega iz 1896. godine.³⁵ Vizija novoga gradskog predjela što ih iznose te osnove tek je dijelom ostvarena: koncentracija je od 1895. usmjerena na južni dio gornje Vlačke ulice, od Ružične ulice (Kurelčeve) do budućeg produljenja Palmotičeve,³⁶ dok će pitanje nove tržnice, previdene na prostoru južno od Nadbiskupske palače, na mjestu inzule koja bi se porušila, zadugo ostati predmetom spekulacija i rasprava. Tek premještanjem potoka Medveščaka otvara se mogućnost realizacije. Godine 1900. počinje otkup, odnosno eksproprijacija kuća,³⁷ a njihovo rušenje iduće godine.³⁸ Zahvaljujući odluci Gradskog poglavarstva od 4. veljače 1901. godine da se prije rušenja kuća, »za spomen na stari Zagreb«, fotografski zabilježi malogradske ambijent gornje Vlačke ulice, moguća je predodžba o njegovoj

urbanoj, arhitektonskoj, a nadasve socijalnoj svojstvenosti. »Nestade jednog od najstarijih gradskih predjela, koji je Zagrepčanima prošlog stoljeća bio dobro poznat sa svoje 'biele ruže', odnosno 'K zlatnoj košarici' i 'medičarskog područja'.«³⁹ (sl. 11 i 12) Pošta je 1904. godine na novom bloku, s pročeljem u Jurišičevoj ulici, sagrađena zgrada Pošte, Gradsko poglavarstvo prodalo je na javnoj dražbi četiri od šest parcela predviđenih za gradnju stambenih višekatnica.⁴⁰

Transformacija zahvaća, dakako, ponajprije ribnjačku dolinu, ulicu Ribnjak, ispod koje je novo nadsvedeno korito potoka Medveščaka.⁴¹ Za novo korito Medveščaka na Ribnjaku i njegovu regulaciju nadbiskup Juraj Posilović besplatno je ustupio dio nadbiskupskog perivoja, pri čemu je porušena ograda duž Ribnjaka sagrađena prigodom uređivanja perivoja za biskupa Alagovića, pa je grad imao obvezu sagrađiti novu ogradu. Nakon burne rasprave o »običnoj«, zidanoj, kakva je bila stara, a stajala bi 5.377 forinti, ili reprezentativnijoj, »s ukusnom gvozdenom konstrukcijom«, za koju bi trebalo izdvojiti 8.212, prevladala je potonja alternativa: »Ribnjak s perivojem će biti jedan od najljepših predjela grada Zagreba, te će svratiti pozornost stranaca. S toga

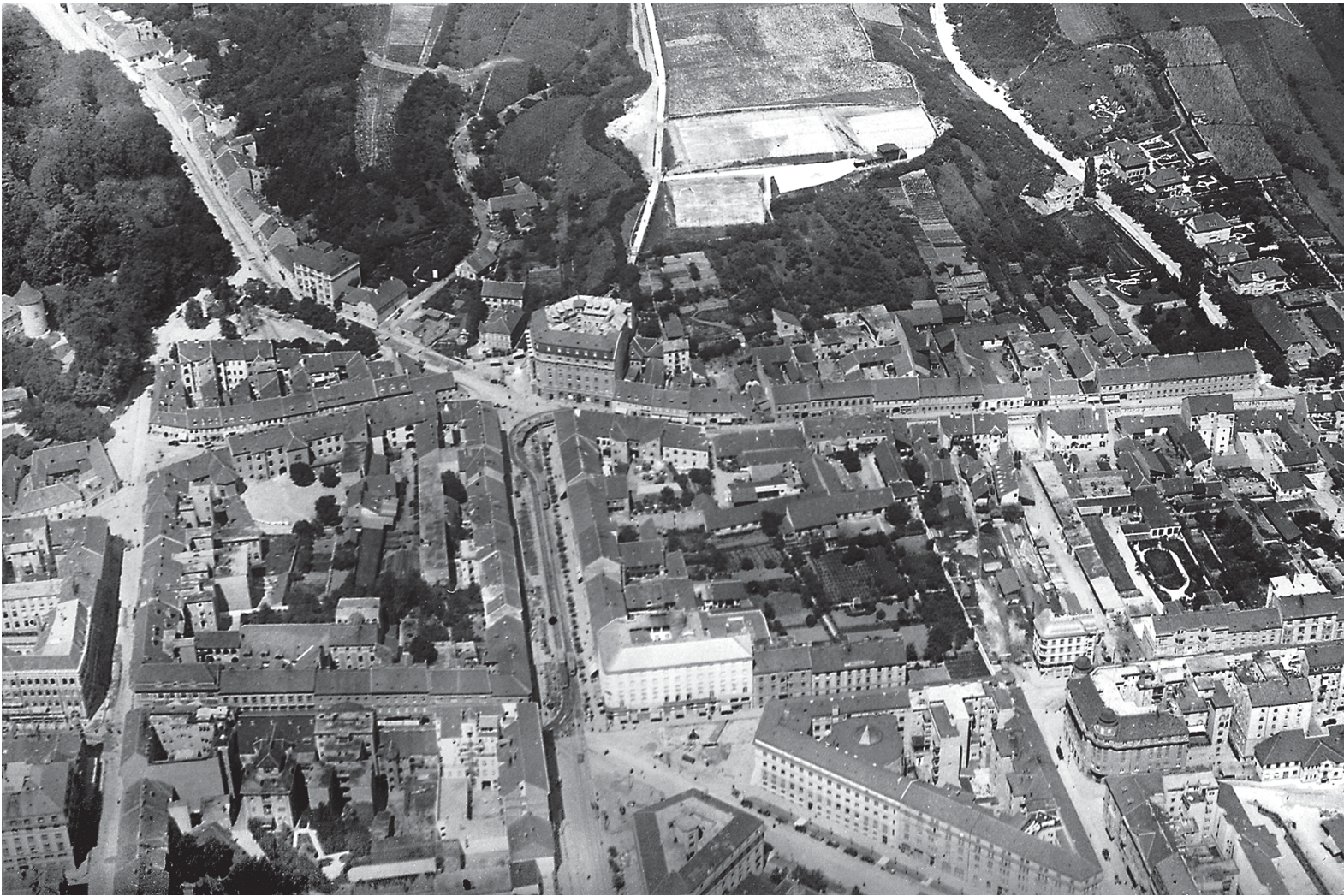

14. Avionska snimka područja sjeverno i južno od Vlaške ulice, oko 1930.

U prvom planu pravilni blokovi istočno i zapadno od Draškovićeve ulice; u drugom križanje Vlaške, Draškovićeve i Šoštarićeve ulice, početak Ribnjaka i Langov trg; u trećem planu dio zaravni Šalate s gradilištem klinika; Ribnjak je izgrađen, a Novakova još nije. Desno (s istoka) Vončinina ulica, glavni kolni prilaz Šalati.

14. Aerial photograph of the area north and south of Vlaška St, ca 1930.

In the foreground are regular blocks east and west of Draškovićeve Street; in the mid-ground the crossing of Vlaška, Draškovićeve and Šoštarićeve streets, the beginning of Ribnjak and Lang's Sq.; in the background the Šalata plateau with the clinic building site; Ribnjak has been built up, while Novakova has not yet been developed. Right (east) Vončinina Ulica, main vehicle access to Šalata.

15. Avionska snimka središta Zagreba, 1928.

Početak rušenja Dolca; neregulirana istočna strana Jelačićeva trga sa starim kućama u Bakačevoj i dijelu gornje Vlaške ulice; novi blok između Kurelčeve i Palmotičeve te Jurišičeve i Vlaške ulice. Na Langovu trgu održavaju se elementi hortikulturalnog oblikovanja.

15. Aerial photograph of Zagreb centre, 1928

Beginning of the demolition of Dolac; the undeveloped eastern end of Jelačić Square with the old houses in Bakačeva and the upper part of Vlaška street; new block between Kurelčeva and Palmotičeva, and Jurišičeva and Vlaška streets. Some elements of horticultural formation are retained on Lang's Square.

ne valja prigodom rješavanja ovoga pitanja pustiti s vida poljepšanje grada.«⁴² Ceste i hodnici na Nadbiskupskom trgu i Ribnjaku uređeni su 1899. godine, a 1900. ograda perivoja.⁴³ Ubrzo poslije toga počeo će se ostvarivati prognoza iz 1897. godine o Ribnjaku, potvrđujući njegov novi urbani potencijal: javit će se interes za zamjenu starih jednokatnica i izgradnju novih kuća, odnosno za parcelaciju posjeda duž njegove sjeverne strane, prema Šalati. *Propis za izgradnju* na Ribnjaku iz 1904. godine⁴⁴ s preciznim odredbama o načinu i tipovima izgradnje omogućuje njegovu pretvorbu u visokovrijednu rezindencijalnu sredinu – s vilama okruženima vrtovima, jedinstvene doživljajne i uporabne vrijednosti, što joj pruža velik perivoj sa skverom pri svojem kraju.⁴⁵

I dotad nedirnuto ladanjsko područje Kalvarijskog brijega/Šalate ulazi u orbitu grada. Doduše, za njega je još u drugoj

polovini 19. stoljeća iznesen pregršt planova. Još 1870. godine, u razmatranju lokacije za središnje groblje, on je ozbiljna opcija, osujećena 1872. godine nespemnošću nadbiskupa i Kaptola da se liše svojih velikih posjeda na Šalati.⁴⁶ Od 1883. godine tu se planira izgradnja Zemaljske bolnice, čak izrađuje projekt za nju (300 kreveta i rodilište, paviljonski tip),⁴⁷ no i taj naum nailazi na prepreke zbog nabave zemljišta. Ipak, nova generalna regulacijska osnova grada iz 1887. godine predviđa tu javnu bolnicu i »veliko igralište za djecu, odnosno perivoj«, nabavu zemljišta, za koje objavljuje »prešnom«, također i nekoliko komunikacija koje bi ga povezale s gradom: s Ribnjaka stube na mjestu nekadašnjih *Skalina na Kalvariju* i pješačku stazu, produljenje Listne ulice (danas Novakove), rekonstrukciju Gospodarske/Bukovačke ceste (danas Weberove), te iz sredine donje Vlaške novu cestu (danas Vončininu).⁴⁸ Iste se godine Šalata razmatra kao lokacija za pješačku vojar-

nu, a za nju se napose zalažu »vojni krugovi«,⁴⁹ dok je 1889. godine, u kritičkom osvrtu na mjesto »radničkog prediela« određeno u regulatornoj osnovi iz 1887. u industrijskoj zoni na Trešnjevci, predloženo da se on uredi na zaravni Šalate, oduvijek namjenjivanoj javnim svrhama: »Radnik, proborativši čitav dan u nezdravoj tvornici ili radionici, našao bi tu odmora, svježeg zraka, u kojem bi se oporavljao od mučnog posla.«⁵⁰ Ideja o bolničkom kompleksu obnavlja se 1894. godine i napokon se počinje obistinjavati 1905. godine, iz koje potječu prve urbanističke studije za Šalatu.⁵¹ One se razrađuju 1906. godine, dok se s Nadbiskupijom pregovara o otkupu zemljišta,⁵² pri čemu je težište na komunikacijama, cesti iz donje Vlaške ulice i stubama na početku Ribnjaka. Nacrt velikoga bolničkoga kompleksa (19 paviljona), koji uključuje i javni perivoj s juga, izrađen je 1908. godine, kada je korigirana trasa najvažnije prilazne komunikacije iz Vlaške ulice,⁵³ te je iduće, 1909. godine započela gradnja prijamnog paviljona bolnice i glavne prilazne ceste. Poslije zastoja od godine dana, 1911. godine donosi se odluka o prenamjeni Šalate za škole: prijamna bi se zgrada adaptirala za internat muške učiteljske škole, za samu bi školu bio izgrađen novi objekt, a uredilo bi se i »uzorno gospodarstvo« u funkciji škole. No u dvije se sagrađene zgrade potom useljava netom osnovana Druga realna gimnazija, a iz Gornjega grada preseljava Plemički konvikt. Nastava je započela 1913. godine. No i to je imalo tek karakter epizode: školske su zgrade za vrijeme Prvoga svjetskog rata predane na upotrebu vojsci, a osnutkom Medicinskog fakulteta i prema odredbama Zakona o gradnji zgrada za Medicinski fakultet iz 1917. godine Šalata je ponovno i zastalno predana zdravstvu. U arhitektonsko-urbanističkom uobličenju tog velikog medicinsko-zdravstve-

nog centra sudjelovala je tada, kao i u njegovim začecima, domaća arhitektonska elita, podarivši virtualnom muzeju zagrebačke urbane utopije mnoštvo svojih neostvarenih ideja. No kako bilo, Šalata je potvrdila potencijal svog akropolskog *locusa*.

Zahvaljujući školi, napokon su 1914. godine izgrađene i stube, projektirane 1906. kao pješački prilaz bolnici iz središta grada. Detaljnom regulacijom iz 1910. i njezinom korekcijom iz 1914. godine, uređena je pjaceta na početku stuba i Šošarićeve ulice, i to je bila posljednja urbanistička intervencija u okolišu i vizuri Nadbiskupskog, od 1928. Langova trga.⁵⁴ Stubama je monumentalan karakter pridao Hugo Ehrlich u sklopu projekta za zgradu Slavonske banke (1921.), ne zatirući memoriju.⁵⁵ (sl. 13)

U dinamičnim mijenama svoga neposrednog okoliša i šireg urbanog sklopa Nadbiskupski trg odijelio se od *Vicusa Latinorum* – kako se još duboko u 19. stoljeću u spisima Nadbiskupije zagrebačke naziva Vlaška ulica, njezino drevno podgrađe. Izgubivši funkciju dječjeg igrališta kojom je neko vrijeme kompenzirao odumiranje velikoga nadbiskupskog perivoja, opjevanog u bidermajeru, nostalgično zazivanog u drugoj polovini stoljeća modernizacije i potom obnovljenog u drugoj polovini 20. stoljeća, on je ipak mogao ostati odmorištem za pješake ili prizorom u prolazu na putu iz središta grada do rezidencijalnih predjela u ribnjačkoj i ksaverskoj dolini – svojevrsan baštinski »višak vrijednosti«. (sl. 14 i 15) Ali, to se pokazalo suvišnim. Unatoč odavno nestalim gnijezdima, pa i zagušnoj buci prometa i muvanju automobila oko garaže i crpke, tu i nadalje borave ptice pjevice, koje se čuju u rijetkim trenucima tišine.

Porijeklo vizualne dokumentacije

1 MGZ, Zbirka planova; 2 MGZ, Fototeka, 17.304; 3 MGZ, Fototeka, 16548; 4 NAZ, Acta eadif.; 5 NAZ, Praesidial Mihalović, 137/1890.; 6 DAZ GPZ GO sgn. 192; 7 NAZ, Praesidial Mihalović, 137/1890.; 8 J. Stübber, Der Städtebau, Darmstadt, 1890., str. 160; 9 MGZ, Fototeka, 1.450; 10 Ministarstvo kulture RH, INDOK, Fototeka, R 2291/547 A 1; 11 MGZ, Fototeka, 5.921; 12 MGZ, Fototeka, 14.570; 13 MGZ, Fototeka, 5.925; 14 MGZ, Fototeka, 16.351 (Collection Šime Oštrić); 15 privatni posjed

Bilješke

1
LELJA DOBRONIĆ, Biskupski i kaptolski Zagreb, Zagreb, 1991., 81–119. – Prema ugovoru s biskupom Josipom Galjufom iz 1777. godine građani Vlačke ulice bili su dužni zamijeniti uglavnom drvene kuće novima od čvrste građe, tako da se slika naselja idućih desetljeća postupno izmijenila. L. Dobronić taj proces datira u doba biskupa Aleksandra Alagovića (1788.–1827.) i Maksimilijana Vrhovca (1828.–1837.), koji su svojim građevinskim pothvatima unijeli kvalitetne inovacije u Vlačkoj ulici.

2
LELJA DOBRONIĆ (bilj. 1), 108. U 17. stoljeću na brijegu istočno od Voćarske ceste postojala je kapela sv. Roka, koja je porušena 1696. godine. Nova kapela sv. Roka i *Grob Kristov* sagrađeni su potom, 1699. na Šalati, gdje je između 1713. i 1716. biskup Emerik Eszterhazy, u to doba banski namjesnik, sagrađio ljetnikovac s dekorativnim i utilitarnim vrtom. Kapela sv. Roka izvan je uporabe 1788. godine, a 1792. je porušena. Ljetnikovac je 1786. opisan kao »trošan«, a 1822. biskup Maksimilijan Vrhovac odlučio je da se poruši. – Dvije kapele sv. Roka, jedna na brežuljku istočno od povijesnih naselja Gradeca i Kaptola, druga zapadno od njih, na Rokovcu, iznad današnjega Britanskog trga, koja se materijalno i u reduciranoj funkciji održala do danas, stvarno i simbolički obilježavaju obuhvat Zagreba prije ujedinjenja njegovih povijesnih jurisdikcija 1850. U duhu tradicije kapele posvećene sv. Roku, zaštitniku od kuge, smještaju se na ulazu u grad.

3
O perivoju: ARTUR SCHNEIDER, Perivoji, vrtovi i šetališta u starom Zagrebu, u: *Narodna starina*, VIII, 3 (Zagreb, 1929.), 153–155. – LELJA DOBRONIĆ, Graditelji i izgradnja Zagreba u doba historijskih stilova, DPUH, Zagreb, 1983., 342. – LELJA DOBRONIĆ (bilj. 1), 109. – IGOR GOSTL, Zagrebački perivoji i promenade, Školska knjiga, Zagreb, 1994., 27–36. – OLGA MARUŠEVSKI, Kultura vrtova i perivoja, u: *Bidermajer u Hrvatskoj*, katalog izložbe, (ur.) V. Maleković, Zagreb, 1997., 92.

4
LELJA DOBRONIĆ, Bartol Felbinger i zagrebački graditelji njegova doba, DPUH, Zagreb, 1971. – Autor adaptacije kuće i kapele sv. Martina Christian Heinrich Vesteburg; istočnog portala, vratarske kućice i istočnoga krila Biskupske palače Anton Stiedl (potonje je teško stradalo u potresu 1880.). Obelisk je izradio klesar Wagner, a skulpture Franjo Marsch. – U građanskim predstavkama sedamdesetih godina taj se prostor gotovo uvijek naziva »trgom kod obeliska« i »vlaško-ulični trg«.

5
Nadbiskupski arhiv Zagreb (NAZ), PRAESIDIAL MIHALOVIĆ, 137/1890.

6
SZ, 24. 8. 1870., čl. 5.

7
SZ, 30. 9. 1870., čl. 17, PRAESIDIAL MIHALOVIĆ (bilj. 5). Nadbiskupov dopis, 28. 8. 1870. i spis GPZ, 98, 1. 10. 1870. s odgovorom nadbiskupu.

8
SZ, 30. 6., čl. 4 (prijedlog o izgradnji škole), čl. 17 (prezentacija elaborata o regulaciji trga i njegovoj prenamjeni u perivoj). – SZ, 4. 8. 1870., čl. 4 (najava predstavke žitelja Kaptola, Nove Vesi i Laške ulice, s prijedlogom mjesta). – SZ, 24. 8. 1870., čl. 7 (rasprava o predstavci). – Djeca iz Nove Vesi, Kaptola i Vlačke ulice pohodila su od 1830. godine privatnu trirazrednu školu na Dolcu br. 2, pokraj crkve sv. Marije, koja je 1848. postala javnom, a održavale su je tri navedene općine, prvostolni Kaptol i biskup; odredbom bana Jelačića od 1852. školu održava grad; 1860. postala je četverorazrednom, otako počinju rasprave o gradnji nove škole. Godine 1870. Gradska

skupština namijenila je za gradnju kaptolske škole 20.000 forinti. Vidi: Škola u Hrvatskoj. Kaptolska obća pučka škola u Zagrebu, u: *Viesti Društva inženira i arhitekta*, 3, 10. 9. 1885.

- 9
Otvorenje te ulice, br. 15, predviđa se u Regulatornoj osnovi iz 1887. Vidi: Obrazloženje regulatorne osnove grada Zagreba i predlozi za odobrenje i provedenje iste, Zagreb, 1887., 9, točka 23.
- 10
SZ, 10 1. 1870., čl. 8. – SZ, 15. 12. 1870., čl. 12. – Iduće, 1871. dolazi do zastoja, gradnja se škole odgađa, no pododbor Školskog odbora zadužuje se za elaborat i nacrt škole: SZ, 3. i 13. 3. 1871., čl. 18.
- 11
PRAESIDIAL MIHALOVIĆ (bilj. 5): GPZ, 3968, 20. 7. 1872. i položajni nacrt iz siječnja 1873. s potpisom: R. Melkus, gr. m.
- 12
Kao bilj. 11: Zapisnik komisije za gradnju škole od 2. 1. 1873. – SZ, 20. 1. 1873., čl. 6 (izvještaj o radu komisije).
- 13
Agramer Tagblatt, 30. 11. 1873. Offenes Schreiben. – NAZ, PRAESIDIAL MIHALOVIĆ, 89: GPZ 91. Pr. 12, 12, 1873.
- 14
Obzor, 20. 11. 1873. Nadbiskupska bašča.
- 15
SZ, 9. 5. 1883. (interpelacija zastupnika Lj. Hagenauera, s prijedlogom da se nadbiskupu uputi deputacija). – SZ, 8. 6. 1883. (odgovor na interpelaciju i historijat problema).
- 16
Agramer Zeitung, Geminderath: Sitzung, 19. 10. 1886. (izvještaj senatora Gjüre Deželica). – SZ, 25. 10. 1886., čl. 2 (Gradsko poglavarstvo odustaje od parnice).
- 17
Novi školski zakon iz 1875. propisao je nove standarde, kojima lokacija na Ribnjaku nije udovoljavala, vidi: Škola u Hrvatskoj. (bilj. 8.) – SZ, 14. i 17. 8. 1876., čl. 6 (podnesen nacrt i troškovnik za školu na Kaptolu). – SZ, 22. 8. 1877., čl. 8 (preseljenje škole u novu zgradu.) – SZ, 15., 19., 21. i 22. 9. 1876., čl. 5. (rušenje kaptolskih vrata; dražba za kamenje). – *Vienac*, 40, 30. 9. 1876. Poljepšanje grada Zagreba: »Ovih danah prodao je naš prvostolni kaptol gradu Zagrebu u vrlo jeftinu cieniu 'kaptolsku viečnicu' i 'kaptolska vrata' (sjeverna). Obe ove zgrade srušit će se, te će na mjesto viečnice biti smješten spomenik majke božje od Fernkorna, dočim će se vrata ukloniti da se raširi ulica, koja je prometom vrlo živahna.«
- 18
Narodne novine, 1. 2. 1875. – PRAESIDIAL MIHALOVIĆ (bilj. 13): GPZ 4392/pol. 1. 3. 1876. (upit nadbiskupu Mihaloviću o slomljenoj »piramidi« sa sugestijom da se obnovi sredstvima Vrhovčeve zaklade. – SZ, 10. 5. 1876., čl. 35, rasprava o lokaciji za kopiju kipa Bogorodice D. Fernkorna iz 1873., uklonjenog 1869. s Markova trga i navodnim nadbiskupovim očekivanjima da će se postaviti na mjestu obeliska, zbog čega se on ne obnavlja.)
- 19
PRAESIDIAL MIHALOVIĆ (bilj. 13), Tekničko mnijenje, kolovoz 1877. (obelisk su istražili inženjeri Zemaljske vlade Srećko Jacomini, Matija Antolec i sam Juraj Augustin).
- 20
SZ, 24. 4. 1878., čl. 2 (preimenovanje ulica i trgova). – *Narodne novine*, 18. 7. 1878. Sajamski red za Zagreb.
- 21
DAZ GPZ, op. spis, 29.833/pol./1877. (8. sjednica proračunskog odbora, 11. 1. 1877., čl. 2, e).
- 22
L. IVANČAN, Stanovi zagrebačkih kanonika, u: *Viesnik kr. državnog arkiva u Zagrebu*, 1931., 163–229.
- 23
SZ, 26., 27., 28. i 29. 3. te 2. 4. 1879. (interpelacije zastupnika Šterna i Gašparića). – *Narodne novine*, 2. 3. 1879. i 3. 4. 1879.
- 24
SZ, 6. 10. 1883., čl. 19.
- 25
SZ, 13. 8. 1884. (interpelacija zastupnika Sterna). – SZ, 3. 9. 1884., čl. 4 (odgovor na interpelaciju: »Uređen je u toliko, da je poravnan i pošljunčen, i to isto tako, kako i veliko sajmište izpred sveučilišta. Na jednom, i na drugom trgu slaže se i mora se za sada slagati šljunak, jer gradska občina u tu svrhu neima drugih mjesta.«
- 26
SZ, 2. 6. 1886., čl. 25.
- 27
Obrazloženje regulatorne osnove (bilj. 9), 5.
- 28
PRAESIDIAL MIHALOVIĆ (bilj. 5): GPZ 17109, 20. 6. 1888.
- 29
SZ, 6. 8. 1888., čl. 258 (zahvala kardinalu).
- 30
Kao bilješka 28, Troškovnik, 18. 8. 1886., s potpisom Milana Lenucija i paraфом Ruperta Melkusa, predstojnika Gradskoga građevnog ureda.
- 31
Izvješće, 1889., 22.
- 32
Der Städtebau, Darmstadt, 1890., 160.
- 33
SZ, 5. 12. 1892., čl. 335 (odobren elaborat s generalnom osnovom kanalizacije i premještanja Medveščaka). Godine 1893. počinje se graditi glavni odvodni kanal, a potom ostali dijelovi kanalizacijskog sustava, koji je uglavnom izgrađen do 1902. godine. Premještanje Medveščaka ostvareno je od 1896. do 1898. Vidi: *Izvješće 1900.*, 42–54, i *Zagreb od godine 1892. do godine 1902.*, Zagreb, 1902., 52–70.
- 34
SZ, 6. 3. 1893., čl. 81 (detaljna regulatorna osnova za Jelačićev trg). – SZ, 2. 10. 1893., čl. 305 (detaljna regulatorna osnova za prediel između Jelačićeva trga i Palmotičeve ulice te između Jurišičeve ulice i nadbiskupskog grada).
- 35
Detailna osnova za prediel između Jelačićeva trga i Palmotičeve ulice, ter između Jurišičeve ulice i Nadbiskupskog trga, u: *Viesti Društva inženira i arhitekta*, 3 (1896.), 46 i 4 (1896.), 55–56.
- 36
Narodne novine, 23. 8. 1895. Gradsko zastupstvo zagrebačko (SZ, 22. 8. 1895. rasprava o budžetu; početak pregovora o otkupu kuća i uspostavljanje financijske konstrukcije).
- 37
Narodne novine, 17. 10. 1900. K regulaciji Vlaške ulice.
- 38
Izvješće 1901., 4. – Godine 1899. počinje rekonstrukcija Jurišičeve ulice, a potom i uređivanje sjevernog dijela Palmotičeve ulice.
- 39
Izvješće 1899., 10. – *Izvješće 1901.*, str. 4.

40

Izvješće 1904., 6., u: *Narodne novine*, 12. 7. 1904. Prodaja gradilišta. – Još 1894. godine građani Vlaške ulice predlagali su da se na cijelom tom bloku sagradi nova pučka škola za njihovo područje. Za školu se još 1889. predviđala lokacija na križanju Vlaške ulice i Ribnjaka, a kad se 1893. odustalo od nje, predložena je lokacija na mjestu Nadbiskupskog vrta u donjoj Vlačkoj ulici (br. 70–72), što su građani odbili, dajući prednost centralnoj poziciji i gornjoj Vlačkoj. Vidi: *Narodne novine*, 18. 9. 1894. Gradnja nove pučke III. kotara. – Škola je 1900./01. sagrađena u Draškovićevoj ulici, s pročeljem u Ulici M. Račkoga, te otvorena 1. 9. 1901.

41

Novo korito potoka bilo je otvoreno na Ksaverskoj cesti, od mjesta korekcije, te na budućoj ulici Na Medveščaku, a nadsvedeno od Degenove ulice, na Ribnjaku i sjevernom dijelu Draškovićeve ulice. – Još 1893. godine izrađeni su detaljni položajni nacrti (niveلمان, regulatorne i gradevne linije) za Novu ves, Žaversku (Ksaversku) cestu do međe, Potok i Kožarsku ulicu (Tkalčićevu i Medvedgradsku), Vlačku ulicu od Bakačeve do međe, Jurišičevu, Draškovićevu ulicu, Nadbiskupski trg, Ribnjak, Zvonarničku (Degenovu) i dio Bijeničke (Grškovićeve) ulice, dakle, za sve ulice u obuhvatu rekonstrukcije, pa su one mogle biti postupno regulirane završetkom radova 1898. godine.

42

SZ, 8. 6. 1897., čl. 160., u: *Narodne novine*, 4. 3. 1898. Uredjenje Ribnjaka.

43

Izvješće 1899., 6., u: *Narodne novine*, 11. 9. 1900. »Ribnjak«. – Dekorativna ograda od kovanog željeza uklonjena je prigodom obnove perivoja prema projektu Zvonimira Fröhlicha 1945./46. godine, a novu ogradu dobio je novi dio perivoja kada su mu 1948. pripojeni »kanonički vrtovi«. Godine 1970. perivoj je zaštićen kao spomenik kulture. Godine 1996., neposredno poslije obnove gornjih ploha ulice Ribnjak, arhitekt-konzervator Gradskog zavoda za zaštitu i obnovu spomenika kulture i prirode Zagreba, Mladen Perušić, izradio je studiju *Park Ribnjak, obnova ograde*, s preciznim konzervatorskim propozicijama za restituciju ograde. Projekt dosada nije realiziran.

44

SZ, 6. 6. 1904., čl. 122. Zasnovan na propisima za prvu zagrebačku četvrt vila, Josipovac, iz 1888. godine, taj je propis bio mjerodavan i za izgradnju novih rezidencijalnih područja, poglavito na sjeveru grada, te dopunjen Osnovom propisnika ljetnikovačkih predjela grada Zagreba, za koja se ustanovljuje posve otvoren ili poluotvoren način izgradnje iz 1910. godine (SZ, 6. 2. 1911., čl. 4).

45

Ta je vizija realizirana tek dijelom do Prvog svjetskog rata, poslije kojega izgradnju karakteriziraju stambene višekatnice.

46

SZ, 24. 3. 1870., čl. 13. – SZ, 23. 9. 1872. i 19. 12. 1872., čl. 3.

47

Narodne novine, 17. 8. 1883. Zemaljska bolnica; 9. 8. 1883. Enqueta o gradnji zemaljske bolnice; 27. 8. 1883. O gradnji zemaljske bolnice; 12. 11. 1883. O gradnji zemaljske bolnice; 14. 11. Zemaljska bolnica.

48

Obrazloženje regulatorne osnove (kao bilj. 9 i 27), str. 7, 21 i 22; str. 15, toč. 114–117 (ulice i ceste).

49

Narodne novine, 12. 3. 1887. Pitanje o kasarnama; 13. 4. 1887. Povjerenstvo za gradnju vojarnah.

50

Narodne novine, 18. 6. 1889. Trojedna kraljevina (dopis).

51

SZ, 4. 10. 1905., čl. 278; Izvješće 1905., 7–8 i 22. – Generalna osnova do gradilišta kr. zem. bolnice od Ribnjaka, 1905. DAZ, GPZ GO, sgn. 73, sv. 80. – Iz iste godine potječu dvije inicijalne regulacijske osnove Milana Lenucija za cijelo područje istočno od Donjega grada do Maksimira: Regulatorna osnova za dio od Draškovićeve ulice prema Maksimiru, Pregledni nacrt, te Regulatorna osnova za predio istočno od Draškovićeve ulice između Vlačke ulice i kr. ug. državne željeznice.

52

Položajni nacrt Šalate, 1906.; Generalna osnova ceste br. 101 vodeće iz Vlačke ulice do Voćarske ceste sa zasnovanim ogrankom na gradilište za kr. zem. bolnicu na Šalati, 1906. DAZ GPZ GO, sgn. 73, sv. 80, i Osnova za stube, vodeće od Nadbiskupskog trga do gradilišta kr. zemaljske bolnice na zŠalati, 1906. DAZ, ZGD, 352.

53

Položajni nacrt priključka novozasnovane ceste na 'Šalatu' do Voćarske ceste i ogranka do Gospodarske ceste, 1908.; Detaljna osnova ceste br. 101 zasnovane iz Vlačke ulice do Voćarske ceste sa ogrankom na 'Šalatu', 1908. DAZ GPZ GO, sgn. 73, sv. 80. – U magistarskom radu *Arhitekt Ignjat Fischer: zdravstveni i školski objekti* Marina Bagarić posebno je istražila i interpretirala mikrourbanizam Šalate. Zahvaljujem joj što mi je dala na uvid rukopis svog rada.

54

Regulatorna osnova za gradski predjel na križanju Vlačke ulice sa Nadbiskupskim trgom u osi produljene Draškovićeve ulice, 1910. (SZ, 5. 9. 1910., čl. 288) i Promjena regulatorne osnove grada Zagreba na križanju Vlačke ulice i Nadbiskupskog trga u osi Draškovićeve ulice, 1914. (nacrt: HDA, Savska banovina Tehnički odsjek, sgn. 148, sv. 149).

55

DAZ ZGD, 3230; projekt stuba potječe iz 1920.

Kratice:

DAZ: Državni arhiv u Zagrebu; fondovi GPZ GO: Gradsko poglavarstvo, Građevni odsjek; ZGD: Zbirka građevne dokumentacije; SZ: sjednica Skupštine Gradskog zastupstva; Izvješće: Izvješće Gradskog poglavarstva o sveobćoj upravi sl. i kr. g. grada Zagreba

NAZ: Nadbiskupski arhiv u Zagrebu

HDA: Hrvatski državni arhiv

Summary**Snješka Knežević****Archiepiscopal / Lang's Square: Modifications and Destruction**

The foundation of Archiepiscopal or Lang's Square is connected with the long process in which the medieval settlements of Zagreb were connected with the urban area in the Lower Town planned in the first modern town development plan of 1865. One of these settlements is Kaptol, containing the seat of the diocese, the cathedral, dean and chapter and their suburb in Vlaška ulica, in which this square was to be set up. The Medveščak brook, which had not been subjected to engineering works, stood in the way of the integration of the area, which it cut through, particularly with its floods that hindered the urbanisation of it. This would actually be achieved towards the end of the 19th century by shifting the course of the brook as part of the construction of the municipal sewage system. The foundation of the square in the central part of the Kaptol suburb was initiated by dwellers of Vlaška in 18, aware of their isolation from the new city centre that was being formed in the Lower Town. They proposed as the location part of the then neglected great Archiepiscopal Gardens, laid out in the 1830s by Bishop Alexander Alagović on what was then a marshy area, in the Middle Ages part of the defensive system of the bishop's fort. The square was meant as a marketplace for livestock, farm and craft products.

The Town Hall would not back up the submission to the archbishop for the cession of the land for the square, alleging that such a square was unnecessary. But in 1872 it did seek and obtain the same land from the archbishop for the building of a grade school for the children of Vlaška and Kaptol. The school however was actually built somewhere else, and the drained, filled and graded land started to be used from 1873, after all, as a marketplace. The square was never properly laid out, and did not meet the purpose, and over time became a municipal depot for gravel for the roads. In the second general development plan of 1887, pursuant to a number of recommendations, it was envisaged as being laid out as a children's playing ground. The plan for the playground-square derives from 1888; and according to this plan, the square was quickly laid out, mostly with resources from the Archiepiscopate, and for some time it was the only urban playground in the centre. In the dynamic changes overtaking the immediate and general environment after the movement of Medveščak brook (1898) the square gradually lost all its use and finally became a kind of roundabout surrounded by streams of traffic. In 2003 a multi-storey underground car park was built, and over almost the entire area there is a petrol station with its shop. Thus the square was annulled and turned into a traffic feature. The function of it, however, had already been assumed by the neighbouring Archiepiscopal Gardens, restored in 1945-1948, the function of it now being more complex, but without the one-time morphological and aesthetic identity.

Key words: Zagreb, Archiepiscopal/Lang's Square, Milan Lenuci, urbanism